

Képjátékok

Tamás Ágnes *Vizuális metamorfózisok. A magas- és a populáris kultúra találkozási pontjai Magyarországon 1890–1939* című könyvéről

Klestenitz Tibor

Nemzeti Közszerületi Egyetem;
MNMKK Országos Széchényi Könyvtár

A 19–20. századi karikatúrák népszerű forráscsoportnak számítanak a történészek körében, mivel szórakoztató módon nyújtanak bepillantást az elmúlt korok mentalitásába. A rajzok értelmezése azonban sok esetben nehéz feladat, hiszen az ábrázolt motívumok olyan aktuális eseményekre utalnak, amelyek a kortárs újságolvasók számára közismertnek számítottak, mára azonban nagyrészt már a feledés homályába merültek. Vajon hogyan működött a vizuális utalások rendszere, milyen képzettársítások határozták meg a friss hírek metamorfózisait a karikaturisták ceruzája alatt? Felfedezhetők-e bizonyos szabályszerűségek ezen a területen? Ezekre a kérdésekre keresi a választ új kötetében Tamás Ágnes, a Szegedi Tudományegyetem történésze.

A könyv új szemszögből vizsgálja a gúnyrajzokat, hiszen az ihletforrásokat állítja középpontba: azokat a képzőművészeti alkotásokat – döntően festményeket és illusztrációkat –, valamint a századfordulótól kezdve egyre nagyobb szerepet játszó kereskedelmi hirdetéseket és plakátokat, amelyek kompozícióit a rajzolók felhasználták saját alkotásaikhoz. Az eredeti megközelítésnek köszönhetően a szerző nemcsak a karikatúrák titkait fejti fel, hanem egyben azt is megmutatja, hogy a kortársak hogyan viszonyultak a képzőművészet termékeihez, miként alakult a közízlés és a kultúrafogyasztás a vizsgált korszakban.

A kötet első nagy fejezete általános bevezetőként szolgál a karikatúrák világába. Elsőként pontosan meghatározza a kutatás tárgyát, bemutatva az elemzett képek forrásaként szolgáló élclopokat: a liberális *Borsszem Jankót*, a Jókai Mór által alapított, kormányközeli *Ústököst*, az ellenzéki-függetlenségi *Bolond Istókot*, *Mátyás Diákot* és *Kakas Mártont*, a katolikus néppárti *Herkó Páttert*, illetve a Horthy-korszak egyik meghatározó élclopját, az 1920-ban induló *Az Ojságot*. Megismerteti az olvasóval a gúnyképek rajzolóit, a szerkesztőségek igényeihez alkalmazkodó képalkotás folyamatát, a karikatúrák korabeli társadalmi megítélését, a hozzájuk kapcsolódó elvárásokat és a nyilvánosságban betöltött funkcióikat. Különösen érdekes annak nyomon követése, hogy a századfordulóig többnyire egyszerű szórakoztatásként tekintettek a karikatúrákra – általában maguk a rajzolók is csak kényszerű kenyérkeresetként fogták fel ezt a munkát –, majd a 20. században kezdett teret nyerni a torzrajzoknak művészi értéket tulajdonító felfogás. Tamás Ágnes rámutat arra a párhuzamra is, hogy az élclopok festményparafrázisainak aranykora egybeesett a hazai képzőművészet és az azt övező társadalmi érdeklődés felívelésével, ami nagyjából a millenniumi ünnepségekkel vette kezdetét, és egészen az első világháború válságkorszakáig tartott. Ezt követően viszont – a számos tehetséges alkotó elvándorlása, a sajtófotók terjedése, illetve a „tisztá”, kevés vonallal felrajzolható karikatúrák népszerűvé válása, valamint az olvasói preferenciák változása miatt – egyre inkább a kereskedelmi plakátok karikírozása vált divattá.

A második fejezetben a szerző röviden és gyakorlatias szempontokra figyelve ismerteti az elemzés módszerét, amely a vizuális diskurzuselemzést, illetve az ikonológiai-ikonográfiai megközelítést elegyíti. A karikatúrákból először tematikai egységeket hoz létre, majd megvizsgálja az egyes rajzok történelmi kontextusát, az eredeti képek és a torzrajzok között végbemenő jelentésmódosulásokat, a motívumismétlődéseket, illetve az egyes változatok kapcsolódásait és a különböző kulturális szférák egymásra gyakorolt hatását.

A harmadik és egyben a leghosszabb, majdnem kétszáz oldalas fejezet a karikaturistákat megihlető festményeket elemzi. A nagy terjedelem már csak azért is indokolt, mert itt mintegy kilencven darab festmény szerepel. A szerző két fő tematikai egységet vesz számba: a kormányok és pártok működését, valamint a választásokat, a törvényhozás folyamatát és a törvénytörések által kiváltott botrányokat, a gazdasági válságokat, az oktatás, a kultúra, a művészetek és a tudományok megítélését, a Monarchia közös ügyeinek működését és az uralkodócsalád megítélését, végül pedig a nemzetiségi és külpolitikai kérdéseket. Ez a fejezet bemutatja a kortársak ízlését: Munkácsy Mihály művei például, nem meglepő módon, rendkívüli közkedveltséget élveztek, de az életképfestészet magyaros témákat feldolgozó darabjai, illetve egyes motívumai – mint a betyárok és a cigányok – is gyakran felbukkantak. Ugyanakkor néhány, napjainkban már nem túl ismert festmény, mint a belga Jef Leempoels *A kezek* vagy a német Franz von Stuck *A háború* című alkotása szintén közkedvelt képalapanyagnak számított.

A jóval alacsonyabb esetszámokkal dolgozó negyedik fejezet a gúnyrajzokká változtatott illusztrációkat és metszeteket tárgyalja, amelyek körében négy témakört vizsgál: a politikai erők bukásának és a választási vereségeknek a megjelenítését, az eszmék és az intézmények kritikáját, a külföldi személyiségek ábrázolását, valamint az osztrák–magyar kapcsolatokat és az uralkodó személyét. Az ötödik fejezet az újragondolt plakátok és hirdetések anyagából négy nagyobb tematikus csoportot elemez, amelyek a következők: kormányok, pártok és választások, gazdaság és korrupció, reformtörekvések, nemzetiségi és külpolitikai kérdések; ezen kívül külön vizsgálja még az egyes árucikkek karikatúrákon való megjelenítését és a moziplakátok felhasználását. A hatodik fejezet a kutatás legfontosabb tanulságait foglalja össze.

A kötet imponálóan gazdag anyagot dolgoz fel, és – célkitűzéseihöz híven – bepillantást enged a karikatúrákat létrehozó vizuális metamorfózisok működési elveibe. Megközelítésmódjának nagy előnye, hogy a gyakran különválasztott dualizmust és a Horthy-kort egységben tárgyalja, így láthatóvá teszi a korszakok közötti folyamatosságot, a vizuális hagyományok és sztereotípiák továbbélését. (Bár ennek következtében az 1920 utáni korszak egyik sajtótörténeti jellegzetessége, a nyilvánosság tekintélyelvű tendenciáinak erősödése talán kevésbé érzékelhető, noha például *Az Ojság* számos rajza inkább tűnik az ábrázolt kormányzati politikusok, például Bethlen vagy Klebelsberg nyílt népszerűsítésének, mint valódi karikatúrának, közéleti működésük kritikájának.) A könyv másik fontos, gondolatébresztő sajátossága az egyes műfajok egymásra hatásának felmutatása: szó esik például olyan gúnyrajzról, amely egy festmény által inspirált reklámplakátot dolgoz fel, vagy a klasszikusnak tekintett, közismert torzképek újrafeldolgozásáról, sőt a karikatúra-stílusban készült kereskedelmi plakátokról is. A nemzetközi kitekintésből az is kiderül, hogy a festmények és a plakátok rendszeres, magas színvonalú karikatúra-feldolgozása jelenleg magyar sajátosságnak tűnik – ez azonban akár annak a következménye is lehet, hogy ennek a speciális kérdésnek még igen csekély a szakirodalma. Tamás Ágnes munkáját ismerve abban bízhatunk, hogy ez nem marad így sokáig, és a könyv újabb kutatásokat fog inspirálni. (Tamás Ágnes: *Vizuális metamorfózisok. A magas- és a populáris kultúra találkozási pontjai Magyarországon, 1890–1939*, Kronosz Kiadó, Pécs, 2025, 413 oldal, 4950 forint.)